

Actus Tragicus in de Paaskerk

‘Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit’, BWV 106

Zondag 15 november aanstaande zal de Bach Cantorij Baarn onder leiding van Bas Ramselaar een uitvoering geven van cantate 106, bijgenaamd de Actus Tragicus. De bijbehorende interkerkelijke dienst in de Paaskerk, waarin ds C. Kruijswijk Jansen voorgaat, begint om 19.30 uur. Als solisten treden aan Marjon Strijk, (mezzo) sopraan, Roelof Polinder, tenor, en Bas Ramselaar, bas.

De kleine maar bijzondere bezetting telt twee blokfluiten, twee gamba's en continuo. Organist is Henk van Zonneveld.

Bach in Mühlhausen

De verbinding tussen Bach en Mühlhausen duurde van juli 1707 tot juni 1708. Van dit relatief korte verblijf weten we bijna niets dan alleen, dat Bach in oktober van dat eerste jaar in het huwelijk trad met zijn verre achternicht Maria Barbara met wie hij zeven kinderen kreeg. Wilhelm Friedemann en Carl Philipp Emanuel zijn de bekendste twee. Mühlhausen was na Erfurt de grootste stad van Thüringen. De stad had een indrukwekkende historie en genoot in de tijd van Bach aanzienlijke politieke betekenis, vergelijkbaar met andere vrije keizerlijke steden als Hamburg en Lübeck. Ook Mühlhausen viel onder het gezag van de keizer van Wenen. Nadat Luthers reformatie in 1557 in Mühlhausen definitief voet aan de grond had gekregen, ontstond in de stad een heikel machtsverevenwicht tussen de verschillende kerkelijke en wereldlijke besturen. Het muzikale stadshart klopte in de Blasiuskerk, waar Bach in 1707, 23 jaar oud, als organist werd aangesteld.

De winst van Mühlhausen

Net als in zijn vorige standplaats Arnstadt werd Bach in Mühlhausen uitsluitend als organist benoemd. Dat liet hem voldoende tijd om zich naast zijn reguliere werk te verdiepen in het componeren van cantates waarmee hij in Arnstadt al een bescheiden begin had gemaakt. Bach schreef deze vroege cantates voor bijzondere erediensten. Dit zogenaamde “Frühwerk” suggereert een ontbreken aan rijpheid en meesterschap. Het tegendeel is waar. Op overtuigende wijze demonstreert Bach dan al zijn vermogen de laat 17de eeuwse kerkmuziek, met name van zijn illustere voorgangers Pachelbel en Buxtehude, te evenaren en vervolgens te overtreffen met vernieuwende muzikale ingrepen. Juist in die vroege jaren legde Bach het solide fundament voor het beoefenen van het genre cantate, dat hij gedurende zijn verdere leven zou blijven vervolmaken.

Kenmerkend voor de vroege cantates is de inbreng van het koor. Het koor zingt in het begin, midden en einde en verleent de cantates daarmee hun natuurlijke structuur. Recitatieven ontbreken en van aria's in engere zin is nauwelijks sprake. Solistische partijen zijn onderdeel van een voortgaand, modern gezegd doorgecomponeerd verhaal. De ruggengraat is het bijbelwoord, dat meestal met koraalstrofen wordt aangevuld. Daarnaast is er sprake van een instrumentale inleiding die als het ware het instrumentarium exposeert. Zo klinkt bij BWV

106 een sonatina, en bij het begin van BWV 131 en BWV 150 uit dezelfde vroege periode een sinfonia.

Opvallend kenmerk is daarbij Bachs speelse, bijna hongerige verkenning van de verschillende toonsoorten. Dat was begin 18de eeuw mogelijk geworden door de uitvinding van de gelijkzwevende stemming. Bach moduleert naar hartenlust en schuurt zonder schroom langs alle harmonische en chromatische grenzen.

Cantate 106 en het geheim van het affect

Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit is ongetwijfeld geschreven voor een rouwdienst, al is niet bekend voor wie. Bach gebruikt in BWV 106 de techniek van het affectgebonden componeren. De toevoeging Actus Tragicus op het manuscript geeft al aan, dat het hier om droefheid en dus vervolgens ook om (hemelse) vreugde gaat. Uitgangspunt van alle 17de eeuwse affecttheorieën vormt de verhouding tussen lichaam en geest. Men ging ervan uit dat alle affecten (liefde, haat, angst, droefheid etc) lichamelijke oorzaken hadden en in het verlengde daarvan hoopte men de geestelijke varianten te exploreren. Kort door de bocht: de klassieke temperamentenleer vertaald naar de machtige werking van muziek. En dan met name de vocale muziek om in de gemoederen van de luisteraar een gevoelige snaar te raken. Musica pathetica, rond 1700 afgekeken van de theatrale muziek, de opera dus, maar binnen de protestantse kerkmuziek ingezet met een verheven doel. Een goede componist stond immers gelijk aan een goede predikant. Aan de hand van de wetten van de latijnse retorica en met behulp van de nieuw ontworpen muzikale grammatica componeert hij binnen de harmonie der sferen een welluidend kerkstuk met als doel de affecten van de mens uit te drukken en op te wekken. De taak van alle muziek is eerst de schepper te eren en vervolgens de toehoorders niet alleen iets te leren, maar ook te ontroeren. In al zijn werk beheerst Bach deze techniek van componeren als geen ander. De Actus Tragicus is er een vroeg en geniaal voorbeeld van. “Ach, Herr, lehre uns bedenken, dass wir sterben müssen.”

Misschien toch interessant om met deze informatie in het achterhoofd de Actus Tragicus te komen beluisteren. De kerkdeuren van de Paaskerk staan zondag 15 november vanaf 19.15 uur voor u open.

Verzoeken dit vignet bij het artikel te plaatsen en –indien mogelijk– een foto van Marjon Strijk en/of Bas Ramselaar (zie bijlagen)